

„МИХАИЛ ЧАЙКОВСКИ — САДЪК
ПАША И БЪЛГАРСКОТО
ВЪЗРАЖДАНЕ“ от ВАНДА
СМОХОВСКА-ПЕТРОВА

Изд. на БАН, Институт за литература,
1973, 216 с.

С известна изненада откривам, че две извънредно ценни книги на Ванда Смоховска-Петрова отминават, без да са получили достойната за тях оценка в нашия литературен и научен печат. А за всеки историк на Възраждането днес е ясно, че той не би могъл да мине без тези книги, те разширяват и задълбочават нашите знания за определен период и за видни дейци от бурната епоха на народното събуждане. При това задълбочаването и разширяването идват от неочаквана и крайно интересна страна — от проучването на полските архиви, при добро познаване на домашните извори за същите събития и лица.

В книгата си „Неофит Бозвели и българският църковен въпрос“, излязла през 1964 г., В. Смоховска-Петрова за пръв път публикува онези части от рапортите на Михаил Чайковски до княз Адам Чарториски, които хвърлят допълнителна светлина върху българското движение за църковна независимост между 1844—1848 г. Тук Смоховска първа публикува меморандума на Бозвелията до Високата порта от август 1844 г., за който се знаеше само от преразкази, а това е ценен документ за началната фаза на едно разраснало се и станало могъщо по-късно движение. Първа Смоховска откри и публикува знаменитото писмо на Неофит Бозвели до княз Адам Чарториски от 17 март 1845 г. Още в дните на неговото писане Михаил Чайковски е гледал на това писмо като на „паметник на българската писменост“. Днес можем смело да кажем, че Смоховска-Петрова върна на българската писменост един уникален паметник, един от първите и редки опити за философия на българската история. В резултат на тези публикации ние можахме да видим в ново осветление редица тъмни моменти от най-ранната фаза на борбата за духовна независимост, както и деятелите от тази фаза: Неофит Бозвели, Иларион Стоянович, Раковски, Константин Огнянович, княз Стефан Богориди и др.

Но сега искам да кажа няколко думи за новата книга на Смоховска-Петрова „Михаил Чайковски — Садък Паша и българското Възраждане“, издадена пак от Института за литература при БАН през 1973 г., въпреки че ясно съзнавам колко необходимо е при други случаи да се върнем и към първата спомената книга. Новата книга на Ванда Смоховска е продължение на първата. Дори в известен смисъл по замисъл тя навярно предшества първата, а я следва само по изпълнение, съпроводено с редица трудности при цялостното проучване на Чайковски. По всяка вероятност продължителният интерес и проучване на делото на Чайка Чайковски е натъкнало Смоховска на новите материали, публикувани в първата книга, а тяхната публикация заедно с един солиден очерк е изпреварила самата книга за Чайковски.

Трудностите при проучването на Чайковски са наистина големи. Огромно по обем е неговото литературно дело — разкази, повести, романи. Огромни и разпръснати са архивните материали — писма, ръкописи, мемоари. Внушителна по обем е и литературата за Чайковски. Невъзможно разностранни са неговите връзки — в Париж, Русия, Полша, Цариград. Само изучаването на българския възрожденски кръг, с който е бил свързан Чайковски в продължение на десетилетия, изисква значителен труд и усилия. Но истинските трудности идват оттук насетне. Не е леко да се очертае профилът, физиономията на тази изключително противоречива и непостоянна личност, да се свържат конците на неговата биография, на неговия душевен опит, да се изтъкват правилно от гледището на съвременната наука няколко неговии превъплъщения. Роден за казашки атаман, Чайка попада на гребена на идеите на освободителното полско движение от средата на миналия век и десетилетие служи на неговия вдъхновител княз Адам Чарториски като главен агент на Балканите. Но неспособен да се привързва към идеи, Чайковски се привързва само към техните ярки носители и разочарованията му от тях са достатъчен мотив за разочарование от идеите. През 1850 г. той прави фатална стъпка в Цариград и против всичките си полски приятели приема исляма и се мъчи да служи на новия си господар — султана — със същата преданост, с каквато служеше и на „полския крал“ без кралство. Прекарал младостта и зрялата си възраст в борба срещу

руското влияние на Изток, създад мит за турско то могъщество (тъкмо в годините на неговото най-голямо разпадане) като противоруска сила с оглед на полските стремежи, Чайковски завършва на колена пред Александър II, връща се в Русия и отново сменя вярата си, сега с православието, за да завърши със самоувереност в родния си край. В едно от писмата си Садък паша сам се нарича „комедиант на света“, но цял живот играл в трагедията на историята и не е лесно за всеки, който реши да изследва неговата роля.

Ванда Смоховска-Петрова се е справила с тези извънредни трудности. Преди всичко тя има ясното съзнание за цялата сложност на българо-полските отношения в миналия век: българските упования и надежди са обрнати преди всичко към Русия, от която се очаква освободителна мисия на Балканите, докато борбата против царска Русия, поробителка тогава на Полша, определя целия интерес на поляците към българското Възраждане. При еднородност на борбата на двата народа за национално освобождение тя протича в две коренно противоположни посоки. При изпълнението на своята трудна задача Смоховска е била облагодетелствувана от едно обстоятелство — тя е не само историк, но и литературен историк, което има извънредно важно значение, за да може да се справи с характеристиката на Чайковски като политически деятел и писател от тази епоха.

Преди всичко Ванда Смоховска ни е дала един цялостен очерк за Михаил Чайковски, който е крайно необходим за нашата литературна и историческа наука. Името на Чайковски се преплита често в значителни събития по време на Възраждането и с биографите на много български дейци. Сравнително добре изучена откъм тази си страна от Иван Шишманов, Михаил Арнаудов, Петър Динев, Емил Георгиев, Ив. Кр. Стойчев и др., личността, литературното дело, цялостната дейност на Чайковски извън българското Възраждане си оставаше непозната в основни свои моменти. Сега Смоховска-Петрова ни дава един хубав цялостен портрет на Садък паша, който ще помогне по-добре да разберем и неговата роля във възраждането на българите.

Авторката правилно е потърсила някои от най-съкровени страни на тази историческа личност в особеностите на неговия произход и детство в главата „Чайковски и неговият казашки мит“. Приведените тук биографични данни, почерпени от разнообразни извори, хвърлят обилна светлина върху загадъчните странности и невероятните превратности в съдбата на Чайковски. „Климатът на политическа фантазмагория — пише Смоховска-Петрова — и романтичен егоцентризм е заобикалял Чайковски от най-ранното му детство“ (с. 13).

Познати сравнително като художествени произведения още от възрожденския печат,

книгите на Чайковски от парижкия период не са били обект на специален интерес, не са изучавани у нас. Ванда Смоховска ни е дала един обективен анализ на многобройните негови разкази, повести, романи, сприяла се е на техните литературни и биографични източници, като по този начин е очертала в основни линии облика на Чайковски като писател, като не твърде самостоятелен, макар и понякога оригинален мислител. Смоховска правилно е отделила повече място на романите на Чайковски с българска тематика, които са били популярни на времето у нас. Тук заслужава да се изтъкне специално неговият роман „Кърджали“, издаден в Париж през 1838 г. с главен герой българин. Чайковски взема за свой главен герой на художествено произведение българин, едно име, забравено тогава в Европа, тъкмо по времето, когато у Александър Екзарх назрява мисълта да търси средства да заинтересува европейските политически среди със съдбата на своето пропаднало племе.

Определен интерес за нашата наука представлява характеристиката на идеята кръг около Хотел Ламбер и неговия ръководител Адам Чарториски, който е нещо като мини-председател на един народ с несъществуваща държава. (Подобен епизод е познат в нашата история с Раковски, макар и в друга степен и с други особености.) Княз Чарториски искаше да свърже славянското освободително движение срещу Турция с полското срещу Свещени съюз и Русия, една романтична по същество политическа концепция, тъй като южнославянските политически идеи не само не се срещаша, но често диаметрално се противопоставяха на неговата западнославянска концепция. Но факт е, че поляците, кога пряко в кръга на Хотел Ламбер, кога косвено чрез своите агенти на Изток, оставиха видими следи върху идейните течения у нас във връзка с разрешаването на Източния въпрос и българския като негова най-важна част. Така например в една от инструкциите на княз Чарториски до неговия главен агент на Балканите от 1845 г. четем: „С помощта на славяните да се забави падането на Турция и под нейна закрила да се изработят нови сили, които ще заместят тази държава, щом падне и е неизбежно.“ Без паралелното изучаване движението на идеите от онова време не е трудно ще си обясним много неща, те ще останат тъмно петно за нас. В случая известно е например, че думите от горната инструкция почти буквално се повтарят чрез уста на д-р Стоян Чомаков, те са за него политическо верую в продължение на десетилетната му безславна накрая политическа дейност и борба.

Виждаме, че от каквато и страна да погледнем въпросите, разгледани в „Михаил Чайковски — Садък паша и българското Възраждане“, ще се натъкнем на интересни и нови моменти, които допринасят за осветлението на важни събития, личности и идеи

в нашето националноосвободително движение. Трябва само да се съжелява, че Ванда Смоховска не е оформила в новата си книга отделна глава за Чайковски и българския църковен въпрос, за Чайковски и Неофит Бозвели, Иларион Махариополски, Константин Огнянович и др. С риск да се повтарят редица моменти от първата книга в случая щеше да се закръгли изцяло образът и значението на Михаил Чайковски в българското Възраждане, всичко около тази тема щеше да бъде събрано и подредено на едно място. Но и така двете книги, допълвайки се взаимно, представляват ценен принос към историята на българското Възраждане и българо-полските културни отношения през миналия век.

Тончо Жечев

„ИЗКУСТВОТО КАТО ПРОЦЕС“ от КРЪСТЬО ГОРАНОВ

изд. „Наука и изкуство“, 1972,
653 с.

Изкуството като особен вид духовно-практическа дейност винаги е участвувало в изменението на социално-историческата действителност. Особено нарасна ролята на изкуството днес, в условията на остра борба между две непримирими идеологии. Изкуството, дори и когато съзнателно бяга от действителността, не само че не остава чуждо (по обективен патос) на основните идейно-политически проблеми на съвременността, но често се явява средище за стълкновение им. Ето защо се засилва и идеологическият интерес към художествените явления. Нараства и ролята на науката за изкуството — естетиката. Марксистската естетика се развива в остра борба с буржоазната естетика. Но в тази борба тя изгражда и собствени позитивни понятия, защото само с критика на негативното (колкото и аргументирана да е тя) не може да се изгради стройна научна система. Подобна задача си поставя Кръстьо Горанов в книгата си „Изкуството като процес“ — в борба с идеалистическите схващания за изкуството да развие и обогати основните понятия на марксистската естетика.

Оттук логически следва и другата сложна задача на автора. При цялата яснота на основните идеологически позиции по различни (и при това не незначителни) проблеми съществуват дискуссионни положения и в самата марксистска естетика. В нейния богат възходящ процес все още си дават среща догматизмът и творческото търсене, новото и

старото. Горанов открито и недвусмислено разкрива своите позиции, аргументирано обосновава необходимостта от непрестанно обновление на научните методи, както и необходимостта от борбата срещу заостенелостта и самодоволството.

Втората част на книгата — „Историческият живот на изкуството“ — представлява сполучлив опит на автора на пресмисли и затвърди основите на една съвременна марксистска социология на изкуството. Така той на дело дава отговор на схоластичните спорове за резонансността на тази самостоятелна наука, доказвайки, че нейната област е неразрочна научна целена, нуждаеща се най-вече от упорита работа.

Дори набелязването на основните проблеми, свързани с авторската задача, говори за творческа дързост и амбициозност. Книгата засяга големи по значимост и обем проблеми, осветляването на който и да е от тях изисква отделна монография. Но целта на автора не е да реши всички проблеми, а преди всичко да им даде явна постановка, да открие перспективни пътища за преодоляването им. Сам Горанов пише, че „смисълът на книгата е да се очертаят примамливи пътища на мисълта, които обаче могат да бъдат изминати само със задружни колективни усилия“. Това, че авторът не се домогва до стройна естетическа система, никак не намалява научното и особено методологическото значение на труда му. Без да отричаме многото приноси моменти от книгата, най-ценен за нас е убедително проведенният диалектически, непрелудбен и творчески подход на автора към проблемите на изкуството. Неговото разкрепостено мислене му позволява да открие рационалното и в своите опоненти, дори в идеологическите си противници. Достойнство на полемиката му е, че не е афектирана и преднамерена, а научна и добросъвестна. Горанов се ръководи единствено от стремежа към обективност и истинност. Тези качества му позволяват да обхваща явленията в цялата им сложност и многогранност, предпазват го от пристрастии, прибързани или наивни решения.

Основното понятие в естетиката на Горанов е „художественият образ“. Но това понятие няма нищо общо с опростеното му и стеснено разбиране от съзерцателната и описателна естетика. От частен момент в тази естетика авторът преосмисля и обогатява понятието, доказвайки, че художественият образ е съсредоточие на основните естетически проблеми: „Да се каже всичко за художествения образ значи да се каже по същество всичко за изкуството.“ Художественият образ за Горанов не е компонент или адекват на творбата, а творбата според концепцията му се явява само един от компонентите на художествения образ.

Горанов уверено разполага с естетическия и художествения опит на историята. Това му позволява да прави изводите